

Luka Vukojević

VRSTE, POLOŽAJ I ULOGA DETERMINATORA

U radu se utvrđuju vrste determinatora, njihov sintaktički položaj te njihova sintaktička uloga. Pokušava se utvrditi razumna mjera određenja opsega naziva determinator, takva koja ne ugrožava ustaljene i prihvaćene razlike i prepoznavanja. Determinatorom se smatra svaki element imenske skupine koji prethodi glavi (upravnoj imenici) skupine, a nije kvalifikativni pridjev. Razlikuju se priložni, imenički i pridjevski determinatori. Determinatori se ostvaruju u položaju odrednika sintaktičkih skupina (N", V", A"). Determinator ima važnu ulogu u sročnosti – određuje broj imenske skupine.

O determinatorima i u vezi s njima vodila se u posljednje vrijeme živa i zanimljiva rasprava između dvoje hrvatskih lingvista (R. Katičić i S. Kordić)¹. Ne kanimo ponovno otvarati raspravu o tamo pokrenutim pitanjima ili pak arbitritati u tim pitanjima, zanimaju nas samo oni aspekti te rasprave koji se odnose na određenje determinatora i na potrebu njihova uvođenja u gramatički opis. Tim aspektima tamo zapravo pripada posve rubno mjesto².

Sudionici u raspravi iznijeli su o pitanjima koja nas tu zanimaju posvema oprečna stajališta, kako to obično biva u takvim prilikama. Navest ćemo veći odlomak iz Katičićeva teksta (jer nam je potreban za daljnju raspravu) u kojem on svoje neprihvatanje naziva determinator obrazlaže ovako: "Možda je tu pravo mjesto da objasnim zašto govorim o atributnim korelativima, a ne prihvaćam ponudeni naziv determinatori, premda ti atributni korelativi doista određuju značenje imenica uz koje stoje, pa se stoga s dobrim razlogom mogu zvati i determinatorima. Činim to, dakako, i stoga što oko nas stasaju jezikoslovci koji svojim pisanjem pokazuju da misle kako su ako upotrijebe kakav naziv kojim se služi suvremena stručna literatura u svijetu već samim time uhvatiti Boga za bradu, bez obzira na to kako se isto može izraziti našim ustaljenim pojmovljem i nazivljem,

¹ R. Katičić (1994. i 1995) i S. Kordić (1993. i 1994).

² Središnje mjesto u toj raspravi posvećeno je determinatoru kao znaku restriktivnosti/nerestriktivnosti relativne rečenice.

ili se bar nimalo ne ograđuju od takva doživljavanja. Želim se, naravno, uočljivo ograditi od takva stava. Ali to nije najvažnije. Više me u tome potiče to što se u pitanju kojim se ovdje bavimo ne radi o tome određuju li izrazi pobliže imenice uz koje stoje, nego je bitno upravo to da su to korelativi relativnim izrazima i da pripadaju imeničkim sklopovima kao atributi, sami ili pored drugih atributa. I jer je upravo to bitno, govorimo ovdje o atributnim korelativima, upućujući tako čitatelja na relevantne odnose i ostajući bez natega u okviru našega običnog nazivlja koje nikoga ne može zbuniti³. Tu valja istaknuti da Katičić opravdano razlikuje dvije sintaktičke uloge determinatora: jednu u kojoj je determinator samo atribut koji pobliže određuje imenicu uz koju stoji ili anaforično upućuje na prethodni kontekst (*Toliki su željeli taj Staljingrad! Takav junak pa se u rupu skriva! Koji mnogo radi, TAJ mnogo i zna*⁴) i drugu u kojoj je determinator samo nadređeni korelator⁵ relativnim veznicima te ima, prema tome, kataforičnu ulogu (pretkazuje zavisnu rečenicu) *Ta donio si mi takav kamadić mesa, koji bi pod nokat stao* (Hašek 419). Kako su sve relativne rečenice korelativnoga tipa (pripadaju korelativnom sintaktičkom modelu⁶), svi su determinatori u relativnim rečenicama korelatori. U prvoj uporabi (ulozi) pokazne pridjevske zamjenice (determinatori) *tolik* i *takav* označuju sličnost ili istovjetnost s čim ili s kim, upućuju na osobinu ili kakvoću, veličinu ili količinu koga ili čega u usporedbi s kim ili s čim drugim, izražavaju visok stupanj kakvoće ili količine ili vežu rečenicu s prethodnom tako da je zamijene, a u drugoj determinator korelator *takav* najavljuje zavisnu rečenicu i načelno nema drugih značenjskih vrijednosti. U toj drugoj sintaktičkoj ulozi determinatori (korelatori) su, moglo bi se reći, prava gramatička, relacijska sredstva.

Usput, determinatori o kojima je riječ⁷ u ulozi korelatora (atributnih korelativa) ne pojavljuju se samo u relativnim rečenicama, oni su prisutni i u drugim zavisnim ustrojstvima načinjenim po korelativnom sintaktičkom modelu. Takvi se determinatori, dakle, ostvaruju i u posljedičnim (*Bacio je tu zlatnokrilnu knjigu s takvom vehemencijom o stijenu da se rastrgala, a sve se slike rasule po podu i po čitavoj sobi* (Krleža 1973a, 181), *Britva je poletjela s tolikom snagom da je Gabrijel osjetio kako je zviznula nad njegovom glavom, i to ga je još jače raspalilo* (Krleža 1973, 201) i u poredbenim rečenicama (... *taj je Oberleutnant mislio o nama tako ružno i tako gadno kao da nam je najveći i najstrašnji neprijatelj* (Krleža 1973, 119); ... *ali što je više govorio o Pensiju, to se više uzbuđivao* (Kozarčanin 86).

³ R. Katičić (1994, 73).

⁴ Taj je posljednji primjer preuzet od S. Kordić (1994, 55).

⁵ Mislimo da bi bilo bolje, dosljednije i sustavnije imati *korelator* umjesto *korelativa*. *Korelator* se uklapa u niz *determinator*, *subordinator*, *intenzifikator*, *komplementizator* itd.

⁶ O korelativnom sintaktičkom modelu v. L. Vukojević (1994).

⁷ Riječ je o pridjevskim zamjenicama.

Na to što Katičić kaže o determinatorima (atributnim korelativima) mi stavljamo samo jednu, ali, po našem mišljenju, važnu napomenu: nisu svi determinatori atributni korelativi (korelatori) niti su determinatori samo korelatori — determinatori su, kako ih mi shvaćamo, samo manjim dijelom korelatori. O našem shvaćanju korelatora bit će riječi poslije.

Određenju, statusu i funkciji determinatora posvetila je S. Kordić jedan cjelovit članak⁸. Tu se determinator promatra kao član imenske skupine, i to s obzirom na njegovu ulogu u ostvarivanju referencije čitave IS⁹ i s obzirom na njegov udio u ostvarivanju sintaktičke funkcije čitave IS. On se nadalje razlikovno određuje prema drugim članovima IS s kojima je u sintagmatskom odnosu i prema drugim jedinicama koje se mogu pojaviti u istoj funkciji i u istoj poziciji, s kojima je dakle u paradigmatskom odnosu. Determinator je neobvezatna sastavnica IS koja određuje način referencije imenice¹⁰, i to čini sredstvima koja su više gramatička nego leksička. Atributi (tj. sve vrste riječi koje se mogu pojaviti u ulozu atributa) kao jedinice s leksičkim značenjem koje značenjski modificiraju imenicu uz koju se nalaze ne ulaze u razred determinatora. Na koncu se determinator određuje kao funkcionalni razred u koji ulaze samo dvije vrste riječi: pridjevske zamjenice i članovi¹¹.

Autorica je dobro odredila i opisala položaj i funkciju determinatora. Slažemo se također s njezinom postavkom da se determinatori ne mogu smatrati posebnom vrstom riječi (kako to čine P. Mrazović i Z. Vukadinović 1990, 242-243, 317), nego da ih treba smatrati funkcionalnim razredom, ali se s njome ne slažemo u nekoliko drugih točaka. Prvo, mislimo da determinatori ne ulaze samo u sastav imenskih skupina, kako se dađe zaključiti iz njezina izlaganja, nego da oni mogu biti i članovima (sastavnicama) i pridjevskih i priložnih i glagolskih skupina, tj. da mogu odrediti i način referencije glava tih skupina. Evo nekoliko primjera u kojima se može prepoznati determinator kao član tih skupina¹²: *Bio je **ja**ko dobro raspoložen, Njegov je otac **previše** krut, Ivan je **izrazito** mršav, Ti **pri**lično često izostaješ, Taj je dio grada **previše** daleko*¹³. I drugo, također smatramo da, iako "nema općeprihvaćene definicije determinatora", tj. iako opseg poj-

⁸ S. Kordić (1992).

⁹ IS — imenska skupina. S. Kordić rabi kraticu NS — nominalna sintagma.

¹⁰ S. Kordić rabi naziv nominal, koji je obvezatna sastavnica IS i koji ima sposobnost referencije.

¹¹ Buduću da članova (kao posebne vrste riječi) u hrvatskome jeziku nema ili je njihovo postojanje u najmanju ruku dvojbena, ostaju samo pridjevske zamjenice (svih vrsta: pokazne, posvojne, određene, opće i odrične) kao članovi toga funkcionalnog razreda.

¹² S glagolskim determinatorima stvari ne stoje tako jasno. Obično se kao glagolski determinator navodi sustav pomoćnih glagola. Možda se i o nekim priložima može govoriti kao o determinatorima glagolske skupine *On **više** trči nego što hoda*, no takva analiza nije jedina moguća.

¹³ O ustrojstvu i značenju pridjevskih skupina v. M. Samardžija (1986) i P. Mrazović i Z. Vukadinović (1990, 275-284), a o ustrojstvu priloške skupine v. također P. Mrazović i Z. Vukadinović (1990, 403-405) i I. Pranjković (1993).

ma determinator nije jednoznačno određen, determinatore treba shvatiti mnogo šire. Naime, pridjevske zamjenice (pridjevski determinatori) nisu jedini, a nisu ni najtipičniji ni najreprezentativniji član toga funkcionalnog razreda: puno su češći i reprezentativniji determinatori kvantifikatori (priložni, imenički, i brojevni) i kvalifikatori (izrazi stupnja, mjere i kakvoće).

Determinatorima je i J. Silić posvetio cijelu jednu raspravu¹⁴. Doduše u toj se raspravi Silić bavi u prvom redu determinatorom (aktualizatorom) *jedan*, pa rezultati do kojih se tamo dolazi nisu baš osobito upotrebljivi za našu svrhu. Ili, još preciznije, predmet Silićeva istraživanja zapravo je članska funkcija determinatora *jedan*¹⁵. Ipak, iz nekih Silićevih zapažanja može se zaključiti da on determinatore shvaća preširoko. Govoreći o distribuciji determinatora u međusobnim odnosima prema imenici koju determiniraju autor razlikuje relativne determinatore (ili relativizatore — *jedan, svaki*), demonstrativne determinatore (ili demonstrativizatore — *takav, taj*), posesivne determinatore (ili posesivizatore — *njegov, bratov*), diferencijalne determinatore (ili diferencijalizatore — pridjevi, ovisno o distribuciji, mjestu) i kvalifikativne determinatore (ili kvalifikativizatore — pridjevi). Dakle, Silić u determinatore uključuje i punoznačne, referencijalno autonomne leksičke jedinice kakvi su pridjevi. Inače, određenja po kojima *jedan* kao član (dakle u članskoj funkciji) nema leksičkog značenja nego samo gramatičko značenje, da se tada njime utvrđuju gramatička svojstva riječi, da se tada njime "ne utvrđuju količina predmeta (dakle nije kvantifikator) ni svojstva predmeta

¹⁴ J. Silić (1992-1993).

¹⁵ Silić vrlo uvjerljivo dokazuje postojanje članske funkcije determinatora *jedan*. Po našem se mišljenju u hrvatskome jeziku ipak ne može govoriti o postojanju članova kao posebne vrste riječi, posebne leksičko-sintaktičke kategorije, iako Silić misli da može: "Čini nam se da smo uspjeli pokazati da bi se i u hrvatskom jeziku, iako pripada sintetičkim jezicima, moglo govoriti o članu" (Silić 1992-1993, 411). Mi ipak mislimo da bi se, kao i kod determinatora, prije moglo govoriti o članovima kao funkcionalnom razredu, dakle o postojanju članske funkcije determinatora *jedan*. Članska je funkcija (neodređenost) tu izražena leksičko-gramatičkim sredstvom (brojem). Teško da bismo druge načine izražavanja kategorije određenosti/neodređenosti (pokazne zamjenice, određeni i neodređeni oblik pridjeva, objektni akuzativ nasuprot objektnom genitivu itd.) mogli nazvati članovima. Gramatički je sustav i inače prepun tzv. kategorijalnih distorzija, npr. pridjevi u supstantivnoj ulози, rečenica u funkciji kojega rečeničnog člana (tipa X"), pasivni paradoks (određenje subjekta). Subjekt bi s obzirom na pasivni paradoks morao po našem mišljenju biti određen samo pozicijski (relacijski), dakle samo kao funkcija, a ne kao argument. Subjekt bi tako, bez obzira uz koji glagol i u kojoj rečenici stajao, morao biti na isti način određen, pa bi, prema tome, morao biti na isti način određen i za aktivnu i za pasivnu rečenicu. Subjekti aktivne i pasivne rečenice dijele ista funkcionalna obilježja, interpretativna su im obilježja, naravno, različita. Za određenje subjekta nisu, prema tome, dovoljna samo njegova morfološka i distribucijska obilježja (samo ta obilježja uzima u obzir M. Ivić određujući subjekt kao "svaku imenički upotrebljenu reč u obliku nominativa koja ne ulazi u leksički sastav predikata" M. Ivić 1983, 61), nego je u definiciju potrebno uvesti i njegova pozicijska i funkcionalna obilježja. Bez njih ne bismo nikad jedinicu *griješiti* u rečenici *Griješiti je svojstveno čovjeku* prepoznali kao subjekt, a ona je subjekt upravo po tome što zauzima subjektnu poziciju.

(dakle nije kvalifikator), nego se njime neaktualizirani jezični svijet aktualizira (dakle je aktualizator)", posve su utemeljena i prihvatljiva.

Šire od Silića opseg pojma determinator određuje I. Klajn¹⁶. Samo što je ustvrdio da su školski gramatičari griješili što nisu razlikovali pridjeve od determinatora¹⁷, autor u funkcionalni razred determinatora uz pridjevske zamjenice uvrštava i pridjeve, participe, članove, brojeve i druge kvalifikatore, kao i još neke druge riječi koje se nalaze između pridjeva i zamjenica (*isti, sav, sam, i sl.*). Klajn, dakle, u jednoj rečenici kritizira školske gramatičare što ne prave razliku između pridjeva kao vrste riječi i determinatora kao funkcionalnog razreda (što je načelno u redu), a u drugoj pridjeve uključuje u determinatore¹⁸. Jesu li samo neki pridjevi determinatori ili je tu riječ o čemu drugom? K tome, taj autor prilično dobro opisuje sintaktičke razlike između pridjeva i determinatora. Prva je razlika, prema autoru, u tome što se pridjevske zamjenice za razliku od pridjeva pojavljuju samo u atributnom položaju, gotovo nikad u predikativnom¹⁹ i nikada u apsolutnom, ne trpe uza se druge determinatore, ne mogu se modificirati prilozima²⁰, nemaju komparaciju, nemaju leksičko značenje i čine ograničen i zatvoren skup. Sad nam je još manje jasno zašto je autor nakon takva sintaktičkog razgraničenja pridjeva i pridjevskih zamjenica pridjeve ponovno uvrstio u determinatore.

S druge strane, određenje je opsega determinatora kakvo nude P. Mrazović i Z. Vukadinović²¹ preusko. Za njih su determinatori samo pridjevske zamjenice²² (kao i za S. Kordić). Aspekti determinacije, tzv. obvezatni determinatori, kojima su se bavili M. Ivić²³ i M. Radovanović²⁴, izlaze iz okvira ovog rada.

¹⁶ I. Klajn (1985).

¹⁷ Kod Klajna su to determinanti.

¹⁸ Evo tog mjesta u izvorniku: "Greška školskih gramatičara bila je zapravo u tome što nisu pravili razliku između prideva i determinanata. Pridevske zamenice su determinanti, ali to nije vrsta reči, nego funkcionalna klasa u koju pored njih spadaju i pridevi, participi, članovi, brojevi i drugi kvantifikatori, kao i poneke reči na granici između prideva i zamenica ("isti", "sav", "sam" i sl.).

¹⁹ Pridjevska zamjenica *takav* može se ipak pojaviti u ulozu predikatnog imena *Što se tu može, on je takav*, gdje je *takav* u koreferencijalnom odnosu s prethodnim kontekstom ili situacijom (tzv. anaforička referencija) — 'on je takav kakvim sam ga upravo opisao'.

²⁰ Ipak pridjevske zamjenice mogu biti modificirane nekom vrstom priloga i partikula (tzv. modalnim prilozima) *On je upravo takav, On je doista takav, On je baš takav*.

²¹ P. Mrazović, Z. Vukadinović (1990). One za determinatore upotrebljavaju oblik determinativi.

²² "Determinativi su reči koje se menjaju po padežima, imaju tri roda (muški, ženski i srednji) i oba broja (jedinu i množinu). Njihov oblik (kao i oblik prideva) zavisi od imenice koju bliže određuju i sa kojom čine imeničku frazu (v I 400) tj. oni se slažu sa imenicama u rodu, broju i padežu." (P. Mrazović, Z. Vukadinović 1990, 242).

²³ M. Ivić (1983).

²⁴ M. Radovanović (1990). Tu se donosi iscrpan kritički i kronološki prikaz lingvističkih proučavanja fenomena obvezatnih determinatora.

U novijoj se sintaktičkoj teoriji (u prvom redu onoj transformacijskoga postanja) pretpostavlja da različite sintaktičke skupine (leksičko-sintaktičke kategorije) imaju vrlo slično ili istovrsno unutrašnje ustrojstvo. **N"**, **A"**, **V"** (**NP**, **AP**, **VP**) označuju leksičko-sintaktičke kategorije (redom: imensku, pridjevsku i glagolsku) maksimalne ekspanzije. Svaka se od tih kategorija analizira kao tro-stupanjско, trirazinsko hijerarhijsko ustrojstvo (**X**, **X'**, **X''**) u kojem kategorija višeg stupnja obuhvaća kategoriju nižeg stupnja. Narav, unutrašnje ustrojstvo i sintaktičko ponašanje složenih kategorija određeni su selekcijskim obilježjima njihovih leksičkih glava. Unutrašnje ustrojstvo tih sintaktičkih kategorija može se prikazati s pomoću kategorijalno neutralnog obrasca: **X''** → [**Spec**, **X'**] **X'**. **Spec** je oznaka za specifikator (ili odrednik). Specifikator označuje istovrsnu sintaktičku poziciju u trima glavnim sintaktičkim skupinama ([**Spec**, **N'**], [**Spec**, **A'**], [**Spec**, **V'**]) koju ispunjavaju determinatori²⁵. Jedinice različite kategorijalne pripadnosti kad zauzimaju tu poziciju dijele određena zajednička sintaktička svojstva. Po svojim sintaktičkim obilježjima, po tome što prima jedinice različite kategorijalne pripadnosti, pozicija specifikatora slična je poziciji komplementizatora²⁶.

Iz dosadašnjeg izlaganja nameću se tri moguća određenja opsega kategorije determinatora. Oni bi se uvjetno, s obzirom na njihov opsegovni raspon, mogli nazvati ovako:

1. maksimalističko određenje

Neki jezikoslovci opseg pojma determinator određuju vrlo široko, tako da u njega uključe sve jedinice koje mogu zauzimati poziciju specifikatora. Oni taj naziv primjenjuju na sve vrste riječi, sve vrste odredbi koje se mogu pojaviti u imenskoj skupini (u prvom redu na pridjeve²⁷), pa i na odredbe u drugim sintaktičkim skupinama²⁸ (modifikatore, operatore itd.). U imenskoj se skupini ostvaruju i nepridjevski atributi (imenički, prijedložni, priložni i rečenični), pa bi i njih, u skladu s takvim određenjem, trebalo smatrati determinatorima. Sa sintaktičkoga gledišta svi predimenički elementi (pridjevi ili determinatori) pripadaju odredniku (**Spec**, **N'**). Takvi "determinatori" otvaraju opet pitanja unutrašnjeg ustrojstva sintaktičkih skupina²⁹. Imaju li količinski imenički izrazi tipa *kila srdela*,

²⁵ Determinator je i drugo ime za istu poziciju.

²⁶ Komplementizator je univerzalni element uveden u bazu pravilom $S \rightarrow \text{Comp } S'$. On označuje skupinu rečeničnih subordinatora (vezničkih, odnosnih, upitnih, suodnosnih), bitno je određen svojim položajem (početak subordinirane rečenice).

²⁷ Takvo gledište zastupaju I. Klajn (1985) i J. Silić (1992-1993).

²⁸ O takvoj primjeni naziva determinator govori i D. Crystal (1988).

²⁹ Usput, unutrašnje ustrojstvo sintaktičkih skupina u hrvatskome jeziku nije uopće istraženo ni opisano. Mislim da su takva istraživanja od najveće hitnosti.

čaja mlijeka, dio mnoštva, gomila problema, kakvoćni imenički izrazi tipa *duša od čovjeka, budala od čovjeka, užas od života* ili pak genitivni atributi uopće (*problem ideologije, ponašanje nezrelog djeteta*³⁰) ustrojstvo imenske skupine maksimalne projekcije (dakle N'')? Drugim riječima, čine li takvi izrazi jednu takvu imensku skupinu sastavljenu od dviju jedinica niže razine projekcije (N' + N') ili je riječ o dvjema imenskim skupinama maksimalne projekcije? Ograničuju li takva ustrojstva projekciju njihovih glava, može li kategorija koja determinira drugu kategoriju sama sadržavati svoje vlastite determinatore i, uopće, kakve zakonitosti vladaju u takvim ustrojstvima? — to su pitanja koja će trebati temeljito istraživati. Dovoljno je usporediti ova ustrojstva (*Donio mi je dobru kilu suježih srdela, Jedan dio tog mnoštva oputio se prema šumi*) s onima maloprije navedenima da se uoče neke zakonitosti, ali to nije predmet našeg istraživanja. Takva primjena naziva determinator, vidimo, umjesto da pojednostavnjuje, zapravo u mnogome usložnjava gramatički opis i potire uspostavljene i prihvaćene razlike između različitih kategorija koje se mogu pojaviti u odredniku (npr. razliku između determinatora i modifikatora).

2. minimalističko određenje

U njemu se opseg pojma determinator određuje previše usko. Jezikoslovci koji zastupaju takvo određenje³¹ naziv determinator primjenjuju na veoma ograničen broj jezičnih jedinica — na članove³² i pridjevske zamjenice — koji čine zatvoren skup i zbog specifičnosti svoga sadržaja smatraju se više gramatičkim nego leksičkim sredstvima³³. Iako se teza o gramatikaliziranosti (deleksikaliziranosti) determinatora (tako se determinatori izjednačuju s prijedlozima i veznici) čini privlačnom, teško ju je bez ostatka prihvatiti. Usporedba s prijedlozima i veznici nije baš primjerena jer ako determinatori i jesu relacijski elementi, oni, za razliku od prijedloga i veznika, koji uspostavljaju unutarjezične odnose, uspostavljaju odnos između jezičnih elemenata i odsječaka stvarnosti. Leksička jedinica izvan uporabe (u rječniku) nije ni u kakvu odnosu s odsječkom stvarnosti koji bi bio njezin referent. Ali ona ipak nije bez ikakva odnosa sa stvarnošću jer određuje tip mogućih odsječaka stvarnosti koji mogu biti njome označeni. Imenica izvan uporabe ima virtualnu referenciju, a tek uključena u kakvu imensku skupinu (kao njezina glava), u kojoj su joj pridruženi član (tamo gdje ga ima), kakav anaforički element ili koji determinator, dobiva aktualnu referenciju. Aktu-

³⁰ Opis sintaktičkih ustrojstava izraza takvih tipova može se naći u J. C. Milner (1978).

³¹ Takvo gledište zastupaju S. Kordić (1992) i P. Mrazović i Z. Vukadinović (1990).

³² S. Kordić ne opisuje članove kao determinatore, a P. Mrazović i Z. Vukadinović govore o članskoj uporabi determinatora *jedan*.

³³ Lehmann (1984, 43) determinatore definira kao gramatičke formative (citirano prema S. Kordić 1992).

alnu referenciju dakle imaju samo imenske skupine (**jedan moj prijatelj, taj moj prijatelj, nekoliko njihov prijatelja**). Teško je složiti se i s time da su svi članovi razreda pridjevskih zamjenica bez ikakva značenja³⁴. Pokazni determinatori *takav* i *tolik* u uskličnim i posljedičnim rečenicama izražavaju visok stupanj kakvoće ili količine onoga što označuje upravna imenica **Kakva sramota!** (Cvitan 162), **Koliku važnost samo pridavaju sebi!** (Šegedin 262), **Toliki su željeli taj Staljingrad!** (Čuić 24), **Zvona se oglasiše u njegovim ušima takvom snagom da on ne izdrža, već se stropošta na pod** (Šegedin 322), **Britva je poletjela tolikom snagom da je Gabrijel osjetio kako je zviznula nad njegovom glavom, i to ga još više raspali** (Krleža 1973, 201). Još se manje može reći za kvantifikatore (kvantitativne priloge, imenice i brojeve) da su bez ikakva značenja, iako neki jezikoslovci i za određene kvantitativne priloge kažu da su izrazito "sinsemantični"³⁵ te da je ta "sinsemantičnost" posljedica njihova specifična značenja kojim se obilježuje "apstraktna količina" ili "stupanj svojstva". To je u određenoj mjeri točno, ali mjera značenja (semantičnosti) i takvih količinskih priloga pokazuje se drukčijom kad se oni uspoređuju međusobno unutar skupine. Tako, recimo, ako se usporede količinski priloz *puno/mnogo* i *previše/prekomjerno/bezbroj*, koji su inače uglavnom sinonimni i pojavljuju se u istoj poziciji s obzirom na N", vidjet će se da za njih vrijede različita ograničenja (*previše/prekomjerno/bezbroj*) ponašaju se kao neklasifikatorni pridjevi ili neki determinatori stupnja. *Previše* ne može biti fokusirano pitanjem **Je li on pročitao **previše/prekomjerno/bezbroj** knjiga?* za razliku od *Je li on pročitao **puno** knjiga?* To je zato što *puno* izražava objektivnu procjenu smještenu u odnosu na opće kriterije, zajedničke govorniku i sugovorniku, a *previše/prekomjerno/bezbroj* izražavaju količinu koja prelazi uobičajenu, prihvaćenu mjeru i ne mogu biti objektivno određeni. I konačno, zašto bi se samo gramatikalizirala jezična sredstva koja izriču neodređenost (neodređena količina, osobina ili kakvoća, veličina ili količina u odnosu na... itd.). Pa i određenost je gramatička kategorija!

3. kompromisno određenje

Ono pomiruje dva prethodna, suprotstavljena određenja. U njemu se opseg pojma determinator svodi na razumnu i prihvatljivu mjeru, mjeru u kojoj ne ugrožava uspostavljene i prihvaćene razlike između različitih kategorija. Deter-

³⁴ S. Kordić "značenje" pokaznih determinatora (*takav, onakav, toliki*) naziva upućivanjem: *takav* i *ovakav* upućuju na osobinu ili količinu koga ili čega u usporedbi s kim ili s čim, *toliki* upućuje na veličinu ili količinu koga ili čega u usporedbi s kim ili s čim, opći determinatori *svi* i *svaki* ističu da će referencija imeničkog pojma obuhvatiti čitav podskup referenata određen sadržajem RR-a. To nisu baš "čista" gramatička značenja.

³⁵ I. Pranjković (1993, 29). Pranjković još ističe da takva semantika tih priloga ima za posljedicu njihovu izrazitu sintaktičku nesamostalnost pa navodi primjer **Ležim **vrlo, jako, prilično***, ali ipak *Postigao je **puno***, *On je za Ivana učinio **dosta*** itd.

minatorom se smatra svaki element imenske skupine³⁶ koji prethodi glavi (upravnoj imenici) skupine, a nije kvalifikativni pridjev. U takvu pristupu razlikuju se determinatori (članovi, pridjevske zamjenice i kvantifikatori) od modifikatora (pridjeva i relativnih rečenica). Razlikuju se tri skupine determinatora:

1. priložni determinatori *jako, vrlo, mnogo, puno, nekoliko, više, dosta, nešto, koliko, manje, prilično, puno, toliko, ponešto, previše, onoliko, bezbroj, ovoliko, kako, veoma* itd.

2. imenički determinatori *dio, skup, gomila, hrpa, mnoštvo, masa, sila, šaka, većina, komad, niz, jedan, dva, tri, trećina, desetak, dobar broj, velik broj, velik dio, manji dio* itd.

3. pridjevski determinatori *moj, tvoj, takav, jedan, tolik, svi, neki, svaki, kakav, koji, ovaj, onaj, mnogi* itd.

Sastavnice *količina, stupanj i kakvoća* treba promatrati kao dva ostvarenja istoga determinatora, koji se interpretira u izrazima mjere i broja kad je riječ o imenicama ili u izrazima intenziteta kada je riječ o pridjevima.

Ukratko ćemo samo naznačiti neka distribucijska svojstva determinatora. Stupanjske determinatore mogu prihvatiti samo pridjevi, prilozi i neki glagoli (i to ne svi pridjevi i prilozi **Život je jako/malo/više uječan*, **Rečenica je jako/više jednoznačna*). Takve determinatore prihvaćaju također samo neki afektivni glagoli i neki glagoli koji označuju promjenu kakvoće (*Kad voli, jako voli; Ona se jako proljepšala; On je jako ostario*, ali **On je jako stario*, **On je jako radio*). Ne mogu se kombinirati determinator stupnja i određeni pridjev (*Kupio je jednu jako staru kuću*, **Kupio je jednu jako stārū kuću*). Među nebrojivim imenicama (dakle onim imenicama ispred kojih se ne može upotrijebiti kakav broj) postoje one koje ne prihvaćaju brojeve (**Dovezao mi je jednu vodu*), ali prihvaćaju kakvu drugu količinsku determinaciju *Donesi mi vode*³⁷, *Donesi mi malo vode* (i u jednom kolokvijalnom i kulturalnom smislu *Kupi dvije vode i dva vina* ili pak u kavanskoj situaciji *Vino i vodu!*³⁸) i one koje ne prihvaćaju nikakvu kvantitativnu determinaciju **malo čistoće, dvije čistoće, puno čistoće* itd.

Na koncu bismo htjeli upozoriti na zanimljivo morfosintaktičko ponašanje količinskih imenskih skupina u procesima slaganja (sročnosti). Sročnost je dioba obilježja između glave skupine i specifikatora ili, drugim riječima, sročnost je morfosintaktičko slaganje u morfološko-gramatičkim i leksičko-gramatičkim kategorijama (rodu, broju i licu) između imenica s jedne strane i pridjeva (bolje bi bilo reći atributa, svega onoga što se u ulozu atributa može pojaviti: pridjev, zam-

³⁶ Ostavljamo po strani pridjevske, glagolske i priložne skupine iako se i kod njih može govoriti o determinatorima.

³⁷ Takav objektni genitiv izriče kvantifikaciju (partitivnost), neodređenu količinu i uopćenost. V. o tome A. Menac (1979).

³⁸ Objektni akuzativ uvijek je referencijalan (određeno vino i vodu, litru vina i litru vode). V. o tome i M. Ivić (1983).

jenica, broj i imenica) i glagola s druge strane. Sročnost se očituje u imenskoj skupini, u rečenici i u tekstu kao reprodukcija gramatičkih kategorija lica, broja i roda nadređene riječi u podređenoj, tj. odredbenice u podređenici. U imenskoj skupini očituje se kao slaganje pridjeva, zamjenica i imenica s imenicom u rodu, broju i padežu, u rečenici kao slaganje subjektne imenske skupine i glagolske skupine, a na razini teksta sročnost se očituje u procesima supstitucije i anaforizacije.

Općenito se može reći da subjektna imenska skupina nameće svoja obilježja glagolu, upravlja njegovim brojem i rodom. Kakva obilježja ima upravna imenica u imenskoj skupini, takva će obilježja imati i glagolska skupina. Međutim, kongruencijsko ponašanje količinskih izraza, količinskih imenskih skupina, puno je složenije. Ako subjektna imenska skupina određuje obilježja glagolske skupine, onda upravna imenica subjektne skupine određuje obilježja te skupine. No, je li to baš uvijek tako?

Rod je osobito, pojedinačno i nepredvidivo obilježje svake imenske leksičke jedinice i otuda kategorija roda doista ovisi o upravnoj riječi imenske skupine. Međutim, o njezinu broju odlučuje determinator. Najopćenitije se može reći da rod u imenskoj skupini određuje imenica ili imenska skupina koja stoji najviše lijevo (*Ljudi su došli*, ali *Većina ljudi je došla*, *Mnoštvo ljudi je došlo*, *Ova je zbirka slika, skulptura i predmeta od stakla izvanredna*), a broj im određuje determinator koji stoji najviše lijevo u imenskoj skupini (*Dobar dio tih problema već je riješen*, *Nas tri brata smo se dogovorili*, *Tko je od braće došao*, *Jedan od onih ljudi je došao*, *Duga siva povorka životinja i ljudi prođe*, *nalik na večernje sablasti...*³⁹).

U procesima anaforizacije i relativizacije (tzv. daljoj sročnosti) upravnom postaje druga imenica količinske imenske skupine (ona u genitivu) *Bio je u mnoštvu opasnih situacija*, *iz svih (iz kojih) se spretno izvukao*, *Zaradio je gomilu novaca*, *ali ih je začas potrošio*, *Riješio je većinu postavljenih zadataka* — *bili su iznimno teški*. Ali kad je druga imenica u takvim skupinama nebrojiva (pa je ona u skladu s time u genitivu jednine), opet upravnom postaje prva (količinska) imenica. *Hrpa papira koju je jučer donio još je stajala na stolu*, *Trebalo je maknuti gomilu željeza koja je stajala na cesti*, *Jučer je stavio na stol hrpu papira*, *danas ju je maknuo*.

³⁹ Primjer je preuzet od S. Babića (1985a, 73). Zanimljivo je da Babić nije našao ni jedan primjer za predikat u množini.

IZVORI

1. Cvitan, D. (1992) *Ervin i luđaci*, Naklada MD, Zagreb
2. Čuić, S. (1981) *Orden*, A. Cesarec, Zagreb
3. Hašek, J. (1959) *Doživljaji dobrog vojaka Švejka I.* MH, (preveo Lj. Jonke), Zagreb
4. Kozarčanin, I. (1937) *Sam čovjek*, MH, Zagreb
5. Krleža, M. (1973) *Izabrane novele*, PSHK, knj. II., Zagreb
6. Krleža, M. (1973a) *Povratak Filipa Latinovicza, Na rubu pameti*, PSHK, knj. III., Zagreb
7. Šegedin, P. (1964) *Osamljenici*, O. Keršovani, Rijeka

LITERATURA

1. Babić, S. (1984) *O sročnosti općenito*, Jezik 32/1, 1-5
2. Babić, S. (1984a) *Sročnost s više subjekata*, Jezik 32/2, 43-49
3. Babić, S. (1985) *Sročnost s količinskim izrazima*, Jezik 32/3, 65-75
4. Babić, S. (1985a) *Sročnost s riječima u kojima se razlikuje oblik i broj*, Jezik 32/4, 113-118
5. Babić, S. (1985b) *Sročnost s razlikom u subjektu i imenskom dijelu predikata*, Jezik 32/5, 138-140
6. Crystal, D. (1988) *Enciklopedijski rečnik moderne lingvistike*, Nolit, Beograd
7. Ivić, M. (1983) *Lingvistički ogledi*, Prosveta, Beograd
8. Katičić, R. (1986) *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika*, JAZU i Globus, Zagreb
9. Katičić, R. (1994) *Nešto napomena o vezi između atributnih korelativa i "restriktivnosti" odnosnih rečenica u hrvatskome književnom jeziku*, Jezik 41/3, 65-77
10. Katičić, R. (1995) *Oko načela jezičnoga opisa*, Jezik 42/4, 122-128
11. Klajn, I. (1985) *O funkciji i prirodi zamenica*, Beograd
12. Kordić, S. (1992) *Determinator – vrsta riječi ili funkcionalni razred*, *Suvremena lingvistika* 33, 27-32
13. Kordić, S. (1993) *Determinator kao znak restriktivnosti/nerestriktivnosti relativne rečenice u hrvatskom jeziku*, *Croatica* 23/24, 151-166
14. Kordić, S. (1993a) *Slobodna relativna rečenica*, *Fluminensia* 5/1-2, 147-157
15. Menac, A. (1979) *Slavenski genitiv u suvremenom hrvatskom jeziku*, Jezik 24/3, 65-76
16. Milner, J.C. (1973) *Arguments linguistiques*, Paris-Tours
17. Milner, J.C. (1978) *De la syntax à l'interprétation*, Paris

18. Mrazović, P.- Vukadinović, Z. (1990) *Gramatika srpskohrvatskog jezika za strance*, Novi Sad
19. Pranjković, I. (1993) *Hrvatska skladnja*, Sveučilišna naklada, Zagreb
20. Radovanović, M. (1990) *Spisi iz sintakse i semantike*, Novi Sad
21. Samardžija M. (1986) *Struktura i semantika pridjevskih sintagmi*, Jezik 34/2, 40-43
22. Silić, J. (1992-1993) *Aktualizator jedan u hrvatskom jeziku (uvodna razmišljanja)*, Filologija 20/21, 403-411
23. Soutet, O. (1989) *La syntaxe du français*, PUF, Paris
24. Vukojević, L. (1994) *Usklične rečenice uvedene upitnim riječima*, Rasprave Zavoda za hrvatski jezik 20, 343-362

Summary

THE TYPES, POSITIONS AND ROLES OF DETERMINERS

In the paper types of determiners as well as their syntactic position and syntactic roles are determined. The reasonable measure of the scope of the term determiner, such that doesn't endanger the set and accepted differences and recognitions is determined. A determiner is every element of the noun phrase which precedes the head of the phrase and is not a qualificative adjective. Adverbial, nominal and adjectival determiners can be distinguished. Determiners are realized in the position of the determiner of syntactic groups (N", V", A"). The determiner plays an important role in agreement – it determines the number of the nominal phrase.

Key words: determiners, adjectival pronouns, articles, qualifiers, agreement

Ključne riječi: determinatori, pridjevske zamjenice, članovi, kvalifikatori, sročnost